

JAKOV VUČIĆ

OPLATA RANOKRŠĆANSKE ŠKRINJE IZ NOVALJE

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790350.16>

Godine 1971. u Novalji na otoku Pagu pronađen je veći broj ranokršćanskih relikvijara. Među njima bili su i ulomci mjedene oplata drvene škrinje ukrašeni s pet novozavjetnih i pet starozavjetnih scena. Ti su ulomci danas fiksirani na prozirnu plastičnu kutiju kojom se sugerira izvorni oblik škrinje. Ponuđena rekonstrukcija je neispravna, kako zbog pogrešnog uklapanja sačuvanih ulomaka, tako i zbog izostanka prikaza tordiranog stupa, koji nije prepoznat u ranijim radovima, a danas je izgubljen. Škrinja zahtijeva temeljitu rekonzervaciju i rekonstrukciju.

***Ključne riječi:** Novalja, ranokršćanski relikvijari, škrinja, tehnika iskucavanja, brončani kalup*

UVOD

U radu se nastoji, na temelju sačuvanih ulomaka i dokumentacije, vrednovati postojeća rekonstrukcija ranokršćanske škrinje iz Novalje koja je izložena u stalnom postavu Arheološkog muzeja Zadar. Škrinja je dio grupe tzv. novaljskih relikvijara u koju se ubrajaju još srebrni osmerokutni relikvijar s poklopcem ukrašen prikazom Krista i apostola, srebrni elipsasti neukrašeni relikvijar s poklopcem i staklena posudica.¹ Ovaj rad svojevrsni je uvod u dugoročni multidisciplinarni projekt kojemu je konačni cilj sačuvati i na primjeren način prezentirati sačuvane ostatke škrinje. Kao polazišne točke trasiranja tog puta, ovom prilikom se propituje aktualna rekonstrukcija, nastoji se utvrditi broj i sadržaj kalupa korištenih za iskucavanje oplata, a u cilju boljeg razumijevanja spomenika proveden je i eksperiment kojim se pokušala replicirati tehnika postupka izrade.

OD SLUČAJNOG PRONALASKA DO VITRINE U STALNOM POSTAVU

Dana 3. studenog 1971. godine Vladimir Vidas je, prilikom radova u svom dvorištu u centru Novalje, iskopao čuvenu skupinu novaljskih relikvijara, među njima i mjedenu oplatu drvene škrinje. O okolnostima nalaza sačuvan je zapis u pismu koje je očevidac Zoran Šimatović uputio kustosu Arheološkog muzeja Zadar, dr. sc. Borisu Ilakovcu.² Arheološki muzej Zadar je 2. prosinca 1971. godine od gospodina Vidasa otkupio osmerokutni relikvijar te preuzeo i ostatke elipsoidnog i staklene posudice. Ostatci mjedene oplata koji su tema ovog rada, nalazili su se kod gospodina Šimatovića i za Muzej su pribavljeni u listopadu 1972. godine.

¹ O novaljskim relikvijarima vidi: Badurina 1976; Ilakovac 1978; Himmelmann 1980, 161, T. 76; Alborino 1981, sl. 23; Török 1986, 59, 65, sl. 3; Ilakovac 1994; Fadić 1994; Cambi 1994, 41, 50–52, sl. 36, 37; Cambi 2002, 303, 304, 306, sl. 479, 482; Vežić 2005, 174, 175; Mišković 2007, 10–12; Noga-Banai 2008, 125, 129, 156; Baraka 2008; Baraka 2009; Kaufmann-Heinimann – Martin 2017, 75–77, sl. 23.

² Ilakovac 1994, 47, bilj. 2.

Na temelju usmenih priopćenja nalaznika, Anđelko Badurina je pokušao rekonstruirati izgled konstrukcije u kojoj su pronađeni novaljski relikvijari. Protumačio je konstrukciju kao dio oltara.³ Nasuprot njemu, B. Ilakovac je, na temelju opisa očevidca i prostorne analize, zaključio kako se u ovom slučaju ne radi o liturgijskoj instalaciji, već o ostavi u koju su relikvije u nekom trenutku skrivene.⁴ U novije vrijeme Ana Mišković je ponovno ukazala na mogućnost da se tu ipak radi o liturgijskoj instalaciji.⁵

Nalaz oplata škrinje prvi je znanstveno obradio A. Badurina.⁶ Kratak opis ukrasa na oplati nešto kasnije donosi i B. Ilakovac.⁷ Biblijski prikazi s oplata škrinje iskorišteni su za ilustriranje našeg znamenitog ikonografskog leksikona.⁸ Prikaz dobrog pastira s ove škrinje pokazao se važnim elementom za tumačenje značenja prikaza pastira u kasnoantičkoj umjetnosti.⁹ Kao iznimno značajan spomenik, škrinja je uvrštena u priručnike antičke i ranokršćanske arheologije.¹⁰ Datira se u vrijeme između 330. i 350. godine.¹¹ Prema pretpostavci Ive Fadića, pribavljena je kako bi se u nju pohranila staklena posuda i neukrašen srebrni relikvijar, dok je mlađi osmerokutni srebrni relikvijar grupi pridodan nešto kasnije.¹²

Polazeći od dva gotovo u cijelosti sačuvana lima, A. Badurina je pretpostavio kako je škrinja bila obložena s dvije duže ploče dimenzija 27,5 x 16,5 cm i dvije kraće bočne ploče dimenzija 18 x 16,5 cm te pokrovnom pločom dimenzija 27,5 x 18 cm. Obrub je bio pravokutno prelomljen, na jednoj strani širok 26 mm i ukrašen viticama s grožđem, a na drugoj strani širok 28 mm i ukrašen palmetama s lavovima i jelenima. Vanjske dimenzije škrinje, prema njegovoj pretpostavci, bile su 27,5 x 18 x 16,5 cm.¹³

Nakon što su dospjeli u Arheološki muzej, pristupilo se čišćenju ulomaka oplata, konzervaciji i osmišljavanju načina na koji će biti izloženi u stalnom postavu. Za tu svrhu načinjen je model škrinje od prozirne plastike. Tijelo modela dimenzijama odgovara pretpostavci koju je iznio A. Badurina, dok je sam poklopac, za širinu obruba, širi od tijela. Na taj model složeni su i zalijepljeni sačuvani ulomci (Sl. 1).¹⁴

³ Badurina 1976, 283, 284. Sličnog je mišljenja i I. Fadić (1994, 165, 166).

⁴ Ilakovac 1994, 52–56.

⁵ Mišković 2007, 10–12.

⁶ Autor je o nalazu govorio na znanstvenom skupu u Zadru u listopadu 1972. godine. Vidi: Badurina 1976.

⁷ Ilakovac je o nalazima iz Novalje izvijestio na kongresu u Rimu 1975. godine. Vidi: Ilakovac 1978, 334–338, sl. 3.

⁸ Badurina 1990.

⁹ Himmelmann 1980, 161; Cambi 1994, 41, 50–52; Cambi 2002, 304.

¹⁰ Cambi 2002, 303, 304, sl. 479; Vežić 2005, 174, 175.

¹¹ Badurina 1976, 290; Cambi 1994, 51, bilj. 179.

¹² Fadić 1994, 164, 165.

¹³ Badurina 1976, 284.

¹⁴ Na poslu restauracije i rekonstrukcije oplata škrinje radili su kustos Arheološkog muzeja Zadar dr. sc. B. Ilakovac, muzejski restaurator Božidar Vilhar i djelatnici Restauratorskog zavoda hrvatske Hrvoje Malnar i Karlo Horvat. Prilikom radova na škrinji načinjena je fotodokumentacija, kao i izvrsni crteži koje je izradio Sead Čerkez.

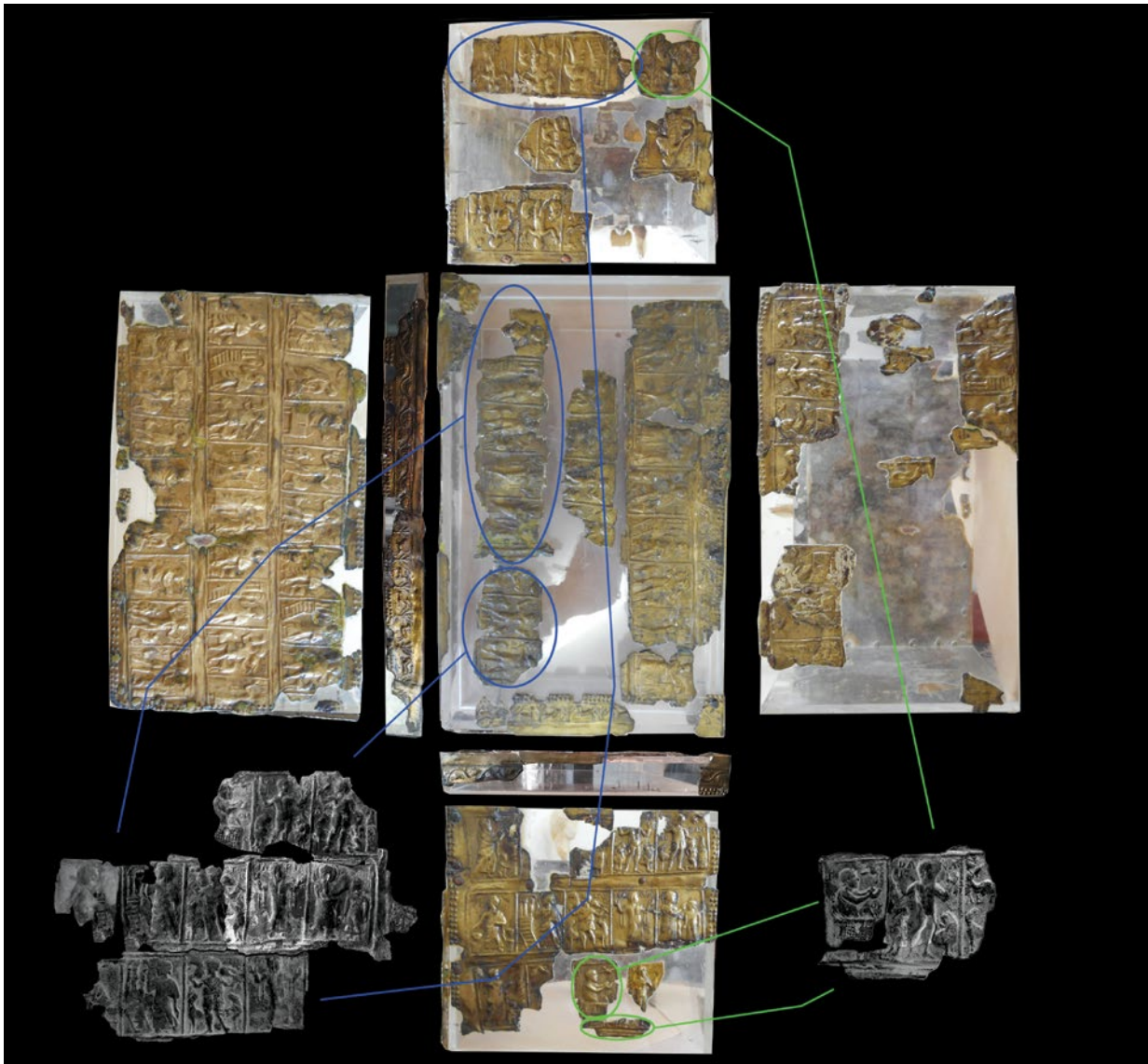

Sl. 1. Aktualna rekonstrukcija novaljske škrinje (foto. I. Čondić)

POSTOJEĆA PREZENTACIJA I STANJE SPOMENIKA

Rekonstrukcija škrinje danas je izložena, skupa s ostalim novaljskim relikvijarima, u stalnom postavu rimske zbirke Arheološkog muzeja Zadar. Brojni elementi upućuju na potrebu njene rekonzervacije i ponovne temeljite rekonstrukcije. Na dijelovima lima uočavaju se tragovi korozije. Problematičan je i sam vizualni dojam izložka, koji narušava dotrajalost plastike od koje je konstruirana kutija i poklopac, te promjena boje ljepila kojim je spajana kutija i zalijepljeni ulomci na njoj.

U pogledu komponiranja sačuvanih ulomaka mjedene oplata rekonstrukcija je dosta manjkava. Na čelu poklopca tako su u nizu, jedan do drugog, prislonjeni ulomak na kojem je iskucan prikaz lozice i ulomak s prikazom životinja i palmi, za što ne postoji niti jedan valjani argument. Pažljivim pregledom ulomka ukrašenog prikazom lozice, možemo zaključiti kako je na desnom, nedostajućem produžetku ulomka, bio također iskucan kalup s prikazom lozice. Od tog prikaza naziru se tragovi peteljke i listova dijelom poništeni prilikom ponovnog iskucavanja kalupa i jedan cjelovit grozd u produžetku. Dva veća ulomka s prikazima novog i jedan s prikazima starog zavjeta, koji se fizički spajaju, razdvojeni su i zalijepljeni na poklopac i bočnu stranicu kutije (Sl. 2). Isti je slučaj i sa tri manja ulomka koji su pogreškom završili na dvije nasuprotne uže strane škrinje. Na stražnjoj strani rekonstrukcije u istoj liniji zalijepljena su dva veća ulomka sa starozavjetnim prikazima, mada zbog ograničenja, koja nameće tehnika iskucavanja preko kalupa s udubljenim prikazom, ne mogu stajati u takvom odnosu. Nabrojani momenti ukazuju kako u ovom obliku izloženi ostatci ne prikazuju moguću varijantu izvornog izgleda škrinje.

Sl. 2. Primjer pogrešno postavljenih ulomaka. (foto. J. Vučić, I. Čondić, fototeka AMZd)

ANALIZA OPLATE NA TEMELJU SAČUVANIH OSTATAKA I DOKUMENTACIJE

Ne računajući sitne fragmente, do danas su sačuvana 33 ulomaka oplata, svi zalijepljeni na plastičnu kutiju. Među njima 25 ulomaka pripadaju limovima koji su prekrivali stranice i poklopac škrinje, a 8 ulomaka su dijelovi rubne trake koja je bila presavijena po sredini.

Opisujući limove kojima su bile obložene stranice i poklopac škrinje, A. Badurina je utvrdio kako su za njihovo ukrašavanje korištena dva kalupa, jedan s 5 prikaza iz Starog i drugi s 5 prikaza iz Novog zavjeta (Sl. 3).¹⁵

¹⁵ Badurina 1976, 284, 285.

Sl. 3. Kalupi sa starozavjetnim i novozavjetnim scenama i izgubljeni ulomak s prikazom tordiranog stupa
(foto. I. Čondić, fototeka AMZd)

Od starozavjetnih tema prepoznate su scene: Mojsije izbija vodu iz stijene (Izl 17, 4–7), Poziv Mojsiju (Izl 3, 2–5), Noa u korablji (Post 8, 6–12),¹⁶ Danijel u lavljjoj jami (Dn 6, 17–24) i Abraham žrtvuje Izaka (Post 22, 9–14).¹⁷ Kalup sa starozavjetnim prikazima širok je oko 160 i visok 45 mm.

¹⁶ Korablja je oblika škrinje s četiri noge i ključanicom.

¹⁷ Badurina 1976, 286–288.

Novovjekovni niz započinje prikazom koji je do sada dvojbeno tumačen kao Umnažanje kruha ili pak Čudo u Kani.¹⁸ Budući uokolo Krista nisu prikazane posude za tekućinu, već pletene košare, za pretpostaviti je kako se ipak radi o prikazu Umnažanja kruha (Iv 6, 5–13). Slijedi Uskrsnuće Lazara (Iv 11, 38–44), potom Dobri pastir, Marija, i na koncu, Ozdravljenje slijepca (Iv 9, 6–11). Oko prikaza dobrog pastira postojala je dvojba radi li se o Ivanovu izjednačavanju Krista s pastirom (Iv 10, 11–15) ili paraboli o dobrom pastiru (Lk 15, 3–6; Mt 18, 12–14).¹⁹ Kako lik pastira nema nimbus, koji na ostala tri prikaza okružuje glavu Krista, vjerojatno nije riječ o poistovjećivanju Krista s pastirom, već o paraboli iz Lukina i Matejeva evanđelja.²⁰ Kalup s prikazima iz Novog zavjeta, kao i prethodno opisan starozavjetni, širok je 160 mm i visok 45 mm.

Uz prikaze iskucane iz dva prethodno spomenuta kalupa, A. Badurina je izdvojio i ukrase koji se nalaze na obje strane obruba.²¹ Oni su također bili iskucani iz dva kalupa, kojih otisci nisu sačuvani u cijelosti, ali se mogu rekonstruirati na temelju dostupnih ulomaka. Na jednom kalupu nalazio se friz sačinjen od sedam stabala, među kojima su prikazana dva leoparda, četiri jelena

Sl. 4. Ulomci s iskucanim prikazima životinja i stabala i rekonstrukcija kalupa (foto. I. Čondić / crtež J. Vučić)

¹⁸ Usporedi: Badurina 1976, 286, 288, 289; Ilakovac 1978, 337; Himmelmann 1980, 161; Badurina 1990, 553; Cambi 1994, 50; Cambi 2002, 304.

¹⁹ Usporedi: Badurina 1976, 286, 289; Ilakovac 1978, 337.

²⁰ Himmelmann 1980, 161; Cambi 2002, 304.

²¹ Badurina 1976, 284.

te životinja nalik jelenu s granom palme pod nogama i pticom nad glavom (Sl. 4).²² Dužina ovog kalupa iznosila je oko 150 mm, a visina oko 14 mm.

Na drugom kalupu prikazana je vinova lozica iz koje izrastaju grozdovi i listovi. Lozica je s obje strane omeđena linijom koju tvori niz sitnih, međusobno povezanih perli (Sl. 5). Ovaj kalup imao je dimenzije 140 x 14 mm.

Na nestalom ulomku oplate, vidljivom na fotografiji iz fototeke Arheološkog muzeja Zadar, koju je već ranije objavio A. Badurina,²³ primjećuje se motiv koji ne nalazimo na četiri prethodno opisana kalupa (Sl. 3). Unatoč ostatku tkanine koji pokriva dio prikaza,²⁴ na fotografiji se jasno razaznaje tordirani stup na profiliranoj bazi. S desne strane stupa iskucana je prva scena novoza-vjetnog niza (Iv 6, 5–13). Stup je ostao neprepoznat vjerojatno jer podsjeća na stiliziranu stijenu

Sl. 5. Ulomci s iskucanim prikazima vinove loze i rekonstrukcija kalupa (foto. I. Čondić / crtež J. Vučić)

²² Zbog loše sačuvanog otiska, nije jasno radi li se o leopardima ili lavovima. Također, jedan jelen ima rogove koji podsjećaju na gazeline, dok drugom nije sačuvana glava, pa se može tek pretpostaviti kako je riječ o jelenima. Ukoliko se u budućnosti bude tragalo za značenjem ovog friza, trebat će posebnu pažnju posvetiti prikazu jelena s granom masline i pticom, koji se osim složenosti ističe i položajem, jer je okružen s dva jelena i dva leoparda.

²³ Fotografija 7418 / 22765. Usporedi: Badurina 1976, T. IV.

²⁴ Prema Badurini (1976, 284), tragovi potječu od platna u koje je bila umotana škrinja.

iz koje Mojsije izbija vodu (Izl 17, 4–7). Usporedbom dva motiva, vidljivo je koliko je stup viši od spomenute stijene. Ovo otkriće ukazuje kako je za izradu škrinje, uz četiri ranije spomenuta, korišten i peti kalup s prikazom tordiranog stupa. Tordirani stupovi nisu rijetka pojava na oplatama kasnoantičkih škrinja.²⁵ Ostaje pitanje je li se stup pojavljivao samostalno ili je, u paru s još jednim, nosio gredu ili luk tvoreći svojevrsnu edikulu.

NAČIN ISKUCAVANJA OPLATE

Oplata novaljske škrinje ukrašena je iskucavanjem u kalup. Ti su kalupi najčešće rađeni od bronce, lijevani u tehnici izgubljenog voska.²⁶ Za iskucavanje su korištene dvije osnovne vrste kalupa, s istaknutim i udubljenim prikazima.²⁷ Na kalupima s istaknutim prikazima lim se kuca s lica, a na udubljenima s naličja. To je rezultiralo specifičnim otiskom uz rub kalupa, na temelju kojeg je moguće odrediti koja je vrsta kalupa korištena. Prema tragovima ispupčenja lima na površinama između otisaka susjednih kalupa, koja nastaju ukoliko se lim kuca s naličja, što smo i eksperimentalno potvrdili, možemo zaključiti kako je oplata iz Novalje iskucana korištenjem udubljenog kalupa. Da je riječ o udubljenom kalupu sugeriraju i natpisi koji prate tri scene Starog i dvije Novog zavjeta, koji su po svemu sudeći naknadno urezani na već izlivenom kalupu, što bi bilo neizvedivo da je riječ o kalupu s ispupčenim prikazima.²⁸

Kalupi s utisnutim motivima, kakav je korišten za iskucavanje novaljske škrinje, obično su bili aplicirani na metalne pločice. Zbog ekonomičnosti bilo je uobičajeno maksimalno iskoristiti raspoložive površine pločica, pa su kalupi često prekrivali sve njihove stranice, odnosno veličina lijevanih pločica koje nose kalupe u pravilu se određuje prema veličini kalupa kojeg nose, što potvrđuje veći broj nalaza.²⁹ Slijedeći te primjere, na temelju sačuvanih otisaka kalupa koji su korišteni za izradu relikvijara iz Novalje, možemo pretpostaviti kako su i ovi kalupi bili objedinjeni na brončanoj pločici oblika kvadra, dimenzija 160 x 45 x 14 mm.³⁰

Radi boljeg razumijevanja spomenika pokušali smo eksperimentalnom metodom replicirati tehnologiju izrade škrinje.³¹ Prvo pitanje bilo je vezano uz oblik drvene škrinje, odnosno osnove

²⁵ Usporedi: Buschhausen 1971, T. 15, 21, 35, 43, 46, 103.

²⁶ Na sačuvanim kalupima primjećuje se razlika između oštih kontura motiva koji su, u rijetkim slučajevima, naknadno urezivani na izliveni kalup i mekane modelacije glavnine prikaza koji su prije lijevanja morali biti oblikovani u podatnijem mediju. Reeder 1987, 428; Treister 1996, 172, 180.

²⁷ Između ove dvije grupe postoji i praktična razlika u primjenjivosti kod izrade pri čemu kalupi s utisnutim prikazima nisu omogućavali opetovano nizanje istog prikaza, jer bi se već utisnuti reljef preklopio s kalupom koji se nalazi ispod lima. Prikazi na udubljenim kalupima su u pravilu plići negoli oni na istaknutim kalupima. O ovoj problematiki vidi: Treister 1995, 101, 102; Treister 1996, 172; Treister 2001, XVI, XVII.

²⁸ U prilog pretpostavci o naknadnom urezivanju slova govori činjenica kako ne postoji prostor unaprijed zamišljen za prihvatanje natpisa, već su slova bez konkretnog reda umetana na preostale slobodne površine. Ovu pretpostavku dodatno potvrđuje i natpis NOEL, koji je na oplati, za razliku od ostalih, iskucan zrcalno. Očito ga je majstor urezao prvoga, nakon čega je uočio pogrešku i ostale urezao ispravno. Da su slova modelirana istovremeno s prikazima, prije lijevanja, majstor koji je ispravno napravio sve ostale natpise vjerojatno bi popravio i ovaj.

²⁹ Reeder 1987, 428. Takve kalupe donose: Reeder Williams 1985; Treister 1995, sl. 1, T. 4, 5; Treister 1996, sl. 1–12.

³⁰ Na temelju ovih saznanja muzejski tehničar Arheološkog muzeja Zadar Frane Šunić modelirao je u glini kalup kakav je mogao biti korišten pri iskucavanju novaljske škrinje. Kalup je izliven u bronci u ljevaonici Ujević u Zagrebu.

³¹ Koristeći prethodno izliven kalup u Arheološkome muzeju Zadar, proveden je eksperiment iskucavanja škrinje. Za provođenje eksperimenta iznimnu zahvalnost dugujem F. Šuniću.

Sl. 6. Brončani kalup i škrinja načinjena iskucavanjem (foto. I. Čondić)

na koju će se aplicirati iskucani limovi. Trebaju li tijelo škrinje i poklopac imati isti opseg ili, sukladno aktualnoj rekonstrukciji, poklopac treba biti širi od tijela? Po ovom pitanju odlučili smo se ugledati na cjelovitije sačuvane primjerke, datirane također u 4. stoljeće, kod kojih opseg tijela u pravilu odgovara opsegu poklopca.³² Kako se dimenzije poklopca na aktualnoj rekonstrukciji čine logičnima, jer bi bilo teško zamisliti da rubovi poklopca nisu bili obrubljeni limom, odlučili smo povećati dimenzije tijela. U tom pogledu bilo je neophodno predvidjeti obrub kojim bi se okovali i rubovi škrinje. U prilog pretpostavci kako je i tijelo škrinje na rubovima bilo okovano, svjedoče tragovi na cjelovito sačuvanom limu, koji je apliciran na prednju stranicu aktualne rekonstrukcije.³³ Ovaj je obrub, za razliku od onog na poklopcu, mogao na obje strane biti ukrašen motivom lozice. Sličan primjer susreće se na dvije škrinje u Kairu.³⁴ Za potrebe ovog pokusa, kalup s prikazom tordiranog stupa iskorišten je kako bi se na licu škrinje, između dva kalupa s novovjekovnim prikazima, formirala edikula (Sl. 6).

³² Usporedi: Buschhausen 1971, kat. A2, A16, A26, A34, A38, A39, A52, A54, A55, A60, A62, A65, A68, A69, A73, A107, T. 5, 18, 30, 36, 38, 43, 60, 61, 68, 73, 74, 79, 85, 86, 91, 104.

³³ Iako su danas gotovo u cijelosti nestali, ostatci limova koji su prekrivali kuteve škrinje jasno se vide na starim fotografijama.

³⁴ Usporedi: Buschhausen 1971, 69–74, kat. A31, A32n, T. 34, 35.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Kako smo već ranije naveli, ovaj rad treba shvatiti tek kao uvod u dugoročni projekt s ciljem zaštite i primjerene prezentacije ostatka škrinje. U tom pogledu za sada je načinjena nova analiza sastava metala od kojeg je izrađena oplata, kao i analiza ljepila kojim je oplata zalijepljena na plastičnu osnovu. Razvijeno je također i topilo koje bi trebalo omogućiti odvajanje dijelova oplata od plastične osnove.³⁵ Prije poduzimanja konkretnih radnji na spomeniku, u planu je skeniranje sačuvanih ulomaka, na osnovi čega bi se projektirao 3D model nove rekonstrukcije. Radovima će prethoditi konzultacije s restauratorima, koji bi trebali predložiti optimalno rješenje, i pokusi, kojima bi se utvrdilo hoće li odvajanje od podloge i daljnji postupci na ikoji način oštetiti ostatke oplata.

LITERATURA

- Alborino 1981 V. Alborino, *Das Silberkästchen von San Nazaro in Mailand*, Bonn 1981.
- Badurina 1976 A. Badurina, „Ranokršćanski relikvijar iz Novalje“, u: Š. Batović (ur.), *Arheološki problemi na jugoslavenskoj obali Jadrana, IX. kongres arheologa Jugoslavije, Materijali XII*, Zadar 1976, 283–295, T. I–XVIII.
- Badurina 1990 A. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 2. izdanje, Zagreb 1990.
- Baraka 2008 J. Baraka, „Krist i apostoli na relikvijaru iz Novalje u općem kontekstu starokršćanske ikonografije“, *Archaeologia Adriatica* 11, Zadar 2008, 113–127.
- Baraka 2009 J. Baraka, „A proposito dei reliquiari paleocristiani di Pola e di Novalja“, u: E. Marin – D. Mazzoleni (ur.), *Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e alto medioevo. Novità e riflessioni*, Atti della giornata dei Seminari di Archeologia Cristiana (Roma, 8 marzo 2007), Città del Vaticano 2009, 187–208.
- Buschhausen 1971 H. Buschhausen, *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare*, Wien 1971.
- Cambi 1994 N. Cambi, *Sarkofag dobrog pastira iz Salone i njegova grupa*, Split 1994.
- Cambi 2002 N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.
- Fadić 1994 I. Fadić, „Novaljski relikvijari“, *Diadora* 15 (1993), Zadar 1994, 157–174.
- Himmelmann 1980 N. Himmelmann, *Über Hirten-Genre in der antiken Kunst*, Opladen, Leverkusen 1980.

³⁵ Analiza metala, ljepila i izrada topila provedeni su u sklopu interdisciplinarnog bilateralnog znanstvenog projekta *Suvremena zaštita i restauracija kroz istraživanje materijala od kojih je izrađeno umjetničko djelo*. Ovom prilikom zahvaljujem voditeljicama projekta dr. sc. Rebeki Rudolf (Univerza u Mariboru, Fakulteta za strojništvo) i dr. sc. Antoniji Mlikota (Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti) na pruženoj prilici.

- Ilakovac 1978 B. Ilakovac, „Unbekannte Funde aus Novalja (Yugoslawien)“, u: *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana 2* (Roma 21–28 settembre 1975), Roma 1978, 333–340.
- Ilakovac 1994 B. Ilakovac, „Ranokršćanski relikvijari Kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 26–27 (1993–1994), Zagreb 1994, 47–65.
- Kaufmann-Heinimann – Martin 2017 A. Kaufmann-Heinimann – M. Martin, *Die Apostelkanne und das Tafelsilber im Hortfund von 1628 - Trierer Silberschätze des 5. Jahrhunderts*, Trier 2017.
- Mišković 2007 A. Mišković, „Suodnos oltara i konfesija“, *Diadora 22*, Zadar 2007, 173–190.
- Noga-Banai 2008 G. Noga-Banai, *The Trophies of the Martyrs. An Art Historical Study of Early Christian Silver Reliquaries*, Oxford 2008.
- Reeder 1987 E. D. Reeder, „The Mother of the Gods and a Hellenistic Bronze Matrix“, *American Journal of Archaeology* 91/3, Boston 1987, 423–440.
- Reeder Williams 1985 E. Reeder Williams, „A Bronze Matrix in the Walters Art Gallery“, *The Journal of the Walters Art Gallery* 42/43 (1984/1985), 24–31.
- Török 1986 L. Török, „An Early Christian Silver Reliquary from Nubia“, u: O. Feld – U. Peschlow (ur.), *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst: F. W. Deichmann Gewidmet*, sv. 3, Mainz 1986, 59–65.
- Treister 1995 M. Y. Treister, „A Bronze Matrices from Corfu in the Ashmolean Museum“, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 110, Berlin 1995, 83–102, T. 4–6.
- Treister 1996 M. Y. Treister, „Bronze Matrices from the George Ortiz Collection“, u: A. Calinescu (ur.), *Ancient Jewelry and Archaeology*, Bloomington 1996, 172–184.
- Treister 2001 M. Y. Treister, *Hammering Techniques in Greek and Roman Jewellery and Toreutics*, Leiden – Boston – Köln 2001.
- Vežić 2005 P. Vežić 2005, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar 2005.

JAKOV VUČIĆ

THE PLAQUE OF THE EARLY CHRISTIAN CASKET FROM NOVALJA

A number of early Christian reliquaries were found in the village of Novalja on the island of Pag in 1971. Among them were also some fragments of brass plaques covering a wooden casket, decorated with five New Testament and five Old Testament scenes. Today these fragments are affixed on a transparent plastic box, suggesting the original shape of the casket. The proposed reconstruction is incorrect due to inaccurate fitting of the remaining fragments, as well as the absence of a spiral fluted column unrecognized in earlier works, and now lost. The casket requires thorough re-preservation and reconstruction.

In this paper we will try to evaluate the current reconstruction of the early Christian casket from Novalja, based on preserved fragments and documentation, which is exhibited in the permanent exhibition of the Archaeological Museum in Zadar. The casket belongs to a group of reliquaries found in Novalja, which also includes an octagonal silver reliquary with a lid depicting Jesus Christ and the Apostles, an undecorated elliptical silver reliquary with a lid, and a glass container. This paper represents an introduction to a long-term multidisciplinary project whose ultimate goal is to save and adequately present the preserved remains of the casket. As a starting point on this path, we will closely examine the current reconstruction, determine the number and content of matrices used for hammering the plaque, and in order to better understand this valuable artefact, we've conducted an experiment to try and replicate the manufacturing technique.

Vladimir Vidas had found the reliquaries in his yard in Novalja on November 3, 1971. During 1971 and 1972 the artefacts were acquired from the finder by the Archaeological Museum in Zadar, and have been on permanent display since.

After arriving at the Archaeological Museum, the fragments of casket plaque were cleaned, preserved and glued to a model made of transparent plastic. The dimensions of this model correspond to A. Badurina's assumption, while the lid is wider than the body due to trim width (Fig. 1). Regarding the composition of preserved fragments of brass plaque, the reconstruction falls quite short. For example, at the head of the lid we find a fragment depicting a grapevine right next to a fragment depicting animals and palms, with no valid arguments for this. Two larger fragments depicting the New and the Old Testament respectively, which should be physically connected, are attached separately onto the lid and the side of the box (Fig. 2). This is also the case with three smaller fragments ending up on the opposite, narrower sides of the casket (Fig. 2). On the back side of the reconstructed model we see two bigger fragments depicting the Old Testament glued in the same line, although due to limitations of the hammering technique, this configuration would have been impossible. The listed examples indicate that the remains displayed in this arrangement do not show a possible variant of the original appearance of the casket.

Describing the plaques covering the sides and the lid of the casket, A. Badurina found that two matrices were used for their decoration: one with five scenes from the Old Testament, and one with five scenes from the New Testament (Fig. 3). The matrix with the Old Testament scenes is approx. 160 mm wide and 45 mm high. The New Testament sequence begins with a scene described by ambiguous interpretations as either the multiplication of the loaves, or the miracle in Cana of Galilee. Since Christ is not surrounded by liquid containers, but wicker baskets instead, we can assume that the scene represents the multiplication of the loaves after all. The matrix depicting the New Testament scenes, as well as the one previously described depicting the Old Testament, is 160 mm wide and 45 mm high.

Along with the scenes hammered in the two aforementioned matrices, A. Badurina singled out the decorations on both sides of the trim. They had also been hammered in two matrices, whose imprints are not preserved in full, but can be reconstructed based on available fragments. One matrix had a frieze depicting seven trees, two leopards, four deer, and an animal resembling a deer with a palm branch under its legs and a bird overhead (Fig. 4). This matrix was about 150 mm wide and 14 mm high.

The second matrix shows vine with grapes and leaves. On both sides of this vine we see a line made of tiny interconnected pearls (Fig. 5). This matrix was about 140 mm wide and 14 mm high.

On the missing fragment of the plaque, visible on a photo found in the photo archive of the Archaeological Museum in Zadar, which had already been published by A. Badurina, we notice a motif not found in the four previously described matrices (Fig. 3). Although a piece of fabric covers one part of the scene, we can clearly see a spiral fluted column on a profiled base. On the right side there is a hammered scene of the New Testament sequence. Maybe the column went unrecognized because it resembles a stylized rock Moses had poured water from. By comparing the two motifs it is obvious that the column exceeds the height of the rock. This discovery indicates that in addition to the four aforementioned matrices, the fifth matrix was also used, depicting a spiral fluted column. Spiral fluted columns are not unusual on plaques of late antique caskets. The question remains whether there was only one column, or there were two, holding the beam or an arch, perhaps forming an aedicula (a small shrine).

The scenes on the Novalja casket plaque were made using the matrix hammering technique. Most often, the matrices were cast in bronze, using the lost-wax method. Two basic types of matrices were used for hammering, with embossed and recessed scenes. On the matrices with embossed scenes the metal was hammered from the front, and on those with recessed scenes it was hammered from the back. As a result of this, we see a specific imprint on the edge of the matrix, which makes it possible to determine which type of matrix had been used. According to these markings we can conclude that the plaque from Novalja was hammered using a recessed matrix.

Based on the preserved imprints on the casket plaque and several matrices known from the literature, which have been preserved to date, it is possible to assume that the matrix used for hammering the Novalja casket had a shape of a cuboid of size 160 x 45 x 14 mm, with scenes depicted on all six faces. To better understand this valuable artefact, we created a matrix and carried out experimental hammering of this matrix, making a model of a casket (Fig. 6).

This paper should be seen as an introduction to a long-term project whose ultimate goal is to save and adequately present the preserved remains of the casket. For this purpose, we have conducted a new analysis in order to determine the composition of metal the plaque was made from, and analysed the glue holding the plaque in place on the plastic base. Before taking any concrete actions on the artefact, our plan is to scan the remaining fragments and use the images to design a 3D model for a new reconstruction.

Keywords: *Novalja, Early Christian Reliquaries, Casket, Hammering technique, bronze matrix*

(Prijevod: Marija Cvetković)

